

РОЛЬ ГАНДЛЮ ў РАЗВІЦЦІ КАПІТАЛІЗМУ ў БЕЛАРУСІ (1861 – 1900)

This article is about the position of trade in the second part of the XIXth century. It's important to mark the influence of trade to, the development of capitalism in Belarus.

Сацыяльна-эканамічнае развіццё Беларусі ў 1861–1900 гг. вызначала ўзровень унутранага і знешняга гандлю. Адмена прыгону і новая арганізацыя сельскагаспадарчай дзейнасці спрыялі павышэнню прадукцыйнасці сельскай гаспадаркі. Усё больш вытворцаў сельскагаспадарчай прадукцыі ўступалі ў тавара-грашовыя адносіны. Для збыту іх прадукцыі неабходна было расшырэнне рынку. Пры гэтым аграрны характар эканомікі Беларусі вызначаў асаблівасць фарміравання мясцовага рынку. Ён быў у першую чаргу сельскагаспадарчым.

У другой палове XIX ст. у Беларусі адбываецца бурнае чыгуначнае будаўніцтва. У 1890 г. агульная працягласць чыгунак у Беларусі складала 2592 км [1, с. 102].

Чыгуначныя лініі звязалі многія беларускія гарады і мястэчкі з асноўнымі эканамічнымі рэгіёнамі імперыі, а таксама з замежжам. Широкае выкарыстанне чыгунак прывяло да заняпаду тых гандлёвых цэнтраў, якія апынуліся ў баку ад новых ліній. Водныя шляхі страцілі сваё значэнне ў якасці важных гандлёвых шляхоў. У асноўным іх сталі выкарыстоўваць для сплаву лесу ў паўднёвыя гарады і часткова – за мяжу.

Павелічэнне насельніцтва, у тым ліку павелічэнне долі жыхароў гарадоў і мястэчак, змены ў сацыяльным складзе, наяўнасць вялікай групы войск, прывяло да павышэння спрасу на розныя тавары паўсядзённага попыту, а таксама на прадметы раскошы. У паслярэформенны перыяд у Беларусі адбываўся колькасны рост насельніцтва, прычым як наогул, так і ў гарадах ды мястэчках, не занятых земляробчай вытворчасцю. У 1866 г. у Беларусі пражывала 3535,7 тыс. чалавек, з іх 349,9 тыс. – у гарадах, што складала 9,9% усяго насельніцтва. У 1897 г. насельніцтва Беларусі налічвала 6489,5 тыс. чалавек, з іх гарадское – 648,5 тыс., альбо 10% [3]. За 30 гадоў насельніцтва Беларусі павялічылася ў 1,8 раза, у тым ліку гарадское – у 1,9. Найбольш значны прырост насельніцтва назіраўся ў Мінскай губерні, дзе яно ўзрасло за гэты перыяд у 2 разы. Найменшы паказчык быў у беларускіх павятах Віленскай губерні – толькі ў 1,5 раза. У Мінскай губерні назіраўся і найбольшы рост гарадскога насельніцтва. Тут яно павялічылася ў 2,1 раза. Адзначым, што і ў Віцебскай і Гродзенскай губернях лік

гарадскога насельніцтва ўзрос у 1,9 раза. Найменшы прырост гарадскога насельніцтва адбываўся ў Магілёўскай губерні, ён склаў тут толькі 148%.

Рост колькасці гарадскога насельніцтва ў значнай ступені быў звязаны з развіццём прамысловасці і чыгуначным будаўніцтвам. Акрамя павелічэння насельніцтва гарадоў, адбывалася павелічэнне колькасці жыхароў беларускіх мястэчак. У 1863 г. у іх пражывала 308 тыс. чалавек, у 1875 – 321 тыс.; у 1897 г. у 464 мястэчках пражывала 697 тыс. чалавек [1, с. 36, 103]. Больш за палову жыхароў мястэчак былі заняты гандлем, рамёствамі, працай на прамысловых прадпрыемствах. Ёмістаць беларускага рынку дзякуючы гэтаму павялічвалася. З другога боку, гэта спрыяла таму, што ўсё больш насельніцтва стала займацца гандлем.

Рост унутранага рынку і актывізацыя гандлёвай дзейнасці і прамысловасці патрабавалі значных грашовых сродкаў. У апошняй чвэрці стагоддзя адбываецца станаўленне і развіццё крэдытна-фінансавай сістэмы. Першай мясцовай крэдытнай установай на Беларусі стаў Гомельскі гарадскі банк, які пачаў сваю дзейнасць у 1870 г. Услед за ім ў 1873 г. быў заснаваны Мінскі камерцыйны банк. Адразу пасля свайго адкрыцця ён стаў адным з буйнейшых на Беларусі. Яго агульны абарот за 1874 г. склаў 6 млн. рублёў, за 1875 – 4,8 млн., за 1876 – 3,9 млн. [5]. На працягу 1880-х гг. дзейнасць банка была больш паспяховай і яго абаротны капітал дасягнуў у 1887 г. 13,8 млн. рублёў [4, с. 21], а прамысловы ўздым напрыканцы XIX ст. выклікаў павелічэнне попыту на грашовыя сродкі, што дазволіла Мінскаму камерцыйнаму банку пашырыць свае аперацыі і павялічыць свой асноўны капітал: у 1896 г. – да 750 тыс. рублёў, у 1897 – да 1 млн. [7].

Важную ролю адыгрывалі філіялы Дзяржаўнага банка, якія былі адчынены ва ўсіх губернскіх гарадах. Напрацягу 1890-х гг. дзейнасць аддзяленняў Дзяржбанка ў заходніх губернях узрасла. У 1898 г. 5 яго аддзяленняў выдалі 465 крэдытаў на гандаль сяльгаставарамі ў памеры 1,9 млн. рублёў. У сярэднім кошт аднаго крэдыта на Беларусі склаў 5,5 тыс. рублёў [1, с. 162].

Акрамя іх, важную ролю адыгрывалі камерцыйныя і акцыянерныя фінансавыя

ўстаноў, таварыствы ўзаемнага крэдыту, банкірскія канторы ды іншыя. Усяго напрыканцы XIX ст. на Беларусі дзейнічала 26 банкаўскіх устаноў. Сярод іх, акрамя ўжо названых, былі 8 таварыстваў ўзаемнага крэдыту. Першыя таварыствы гэтага віду ўзніклі ў 1874 г. Яны актыўна праводзілі фінансава-крэдытныя аперацыі і выдавалі крэдыты і пазыку пад вэксалі, каштоўныя паперы, квітанцыі і тавары.

Большасць кірмашоў у Беларусі ў даследуемы час ператварылася ў звычайныя базарныя дні, абароты якіх былі зусім нязначнымі. Рэгулярныя гадавыя кірмашы захаваліся толькі ў асобных мясцінах, пры гэтым іх абароты былі невысокімі. І паступова яны страцілі сваё значэнне. Такія буйныя кірмашы, як у м. Зэльва, Бешанковічы, Любавічы, Васілеўскі ў г. Гомелі, якія ў сярэдзіне XIX ст. мелі абароты каля 500 тыс. рублёў і вышэй, напрыканцы стагоддзя альбо ператварыліся ў звычайныя базары, альбо наогул спынілі сваё існаванне.

Новыя эканамічныя адносіны патрабавалі і развіцця новых гандлёвых устаноў. Таму ў другой палове XIX ст. крамава-лавачны гандаль выцясняе кірмашы. Пастаянна дзеючыя гандлёвыя ўстановы дазваляюць у большай ступені задавальняць патрэбу насельніцтва ў спажывецкіх таварах. Колькасць лавак увесь час узрастала, што вяло да ўзрастання канкурэнцыі. У першай палове XIX ст. у многіх гарадах Беларусі ўжо дзейнічалі гандлёвыя лаўкі. На пачатку 1860-х гг. яны існавалі ўжо ва ўсіх гарадах, у тым ліку – і ў заштатных. У 1861 г. іх больш за ўсё было ў гарадах Магілёўскай – 1818 і Мінскай губерняў – 1576. У беларускіх гарадах Віцебскай губерні іх налічвалася 1007, а Гродзенскай – 935. На працягу другой паловы стагоддзя іх колькасць значна ўзрасла. За амаль 40 паслярэформенных гадоў колькасць гандлёвых лавак узрасла ў беларускіх гарадах у сярэднім больш чым у 2 разы [8].

Для Беларусі ў гэты перыяд было тыпова павелічэнне негільдзейскіх гандлёвых устаноў. Гэта было звязана ў першую чаргу з тым, што тут павялічвалася колькасць людзей, якія займаліся гандлёвай дзейнасцю без выкупу гільдзейскіх пасведчанняў. З другога боку, з 1885 г. улады пачынаюць ажыццяўляць большы кантроль за дзейнасцю гандлёвых і прамысловых прадпрыемстваў. Для гэтай мэты быў уведзены дадатковы раскладачны збор на гільдзейскія, а з 1889 г. – распаўсюджваецца і на негільдзейскія прадпрыемствы. Тэмпы росту колькасці як гільдзейскіх, так і негільдзейскіх

прадпрыемстваў і іх гандлёвых абаротаў былі вышэйшыя, чым у цэлым па Расійскай імперыі. Абавязковая справаздача, якая была ўведзена для гільдзейскіх прадпрыемстваў з 1885 г. і для негільдзейскіх – з 1889 г., дазваляе нам атрымаць больш дакладныя звесткі аб развіцці гандлю на Беларусі напрыканцы XIX ст. З 1885 па 1898 г. назіралася павелічэнне гільдзейскіх гандлёвых прадпрыемстваў. Пры гэтым адносны рост іх колькасці ў 1898 г. да 1885 г. склаў у сярэднім па Беларусі 147%, а гандлёвыя абароты ўзраслі на 253%. З 1889 па 1895 г. адбываўся колькасны рост і негільдзейскіх прадпрыемстваў. У цэлым рост іх колькасці ў 1898 г. адносна 1889 г. склаў 107%. Нягледзячы на тое, што тэмпы росту колькасці гільдзейскіх прадпрыемстваў і іх абароту ў Беларусі былі даволі высокія, сярэдні гадавы абарот аднаго быў нізкім, у 1885 г. ён склаў 9,5 тыс. рублёў, у 1898 г. – 16,4 тыс. Асноўную долю гільдзейскіх гандлёвых прадпрыемстваў складалі дробныя, толькі адзінкавыя мелі гадавы абарот звыш 100 тыс. рублёў. Сярэднегадавы абарот аднаго негільдзейскага прадпрыемства склаў у 1889 г. 1,7 тыс., у 1898 г. – 2,6 тыс. рублёў [2, с. 10 – 11].

У сярэдзіне 80-х гг. XIX ст. гандлёвыя прадпрыемствы раслі вельмі хутка, у буйных гарадах Беларусі была высокая шчыльнасць гандлёвых устаноў. Так, на 3000 хат у Мінску прыходзілася 2000 гандлёвых кропак, альбо 1 на 30–35 чалавек. У той жа час у губернскіх гарадах Расіі іх прыходзілася 1 на 100–200 жыхароў [6, с. 13]. Тым не менш усе тры формы гандлю – кірмашы, лаўкі і крамы і разносчыкі-карабейнікі выконвалі сваю асноўную функцыю: у поўнай ступені забяспечвалі жыхароў Беларусі рознымі таварамі, садзейнічалі ўключэнню жыхароў Беларусі ў гандлёва-грашовыя адносіны.

Безумоўна, важная роля ў арганізацыі гандлёвай дзейнасці належала купецтву. І хоць яно было ў Беларусі нешматлікім, у іх руках знаходзіліся асноўныя мясцовыя капіталы. На працягу другой паловы XIX ст. іх колькасць і якасць склад мяняўся. Пасля гільдзейскіх рэформ 1860–1870-х гг. для заняцця гандлем ужо было неабавязкова набываць гільдзейскае пасведчанне. Значную частку гандлёвага саслоўя складалі дробныя гандляры. Асабліва сцю развіцця гандлю ў Беларусі таго часу было існаванне вялікай колькасці гандляроў-карабейнікаў альбо афеней. Афені гандлявалі ў разнос па гарадах і вёсках, галоўным чынам, рознымі дробезямі. Кошт тавару такога гандляра-карабейніка склаў каля 6–10 рублёў, а вырочай ён за дзень 20–30 капеек [2, с. 11].

Доля гільдзейскага купецтва на працягу 60–80-х гг. XIX ст. пастаянна памяншалася. І толькі напрыканцы стагоддзя стала павялічвацца колькасць купцоў і гільдыі. Гэта было звязана з тым, што купцы-яўрэі і гільдыі мелі права па сваіх справах ездзіць у буйныя гарады імперыі, у той час як іншым прадстаўнікам яўрэйскага насельніцтва неабходна было набываць спецыяльны дазвол.

Беларусь арганічна была ўключана ў сістэму агульнарасійскага гандлю. Пабудаваныя тут чыгункі дазволілі звязаць многія беларускія гарады і мястэчкі паміж сабой і з іншымі часткамі Расійскай імперыі. Многія з іх сталі буйнымі гандлёвымі цэнтрамі. Галоўнымі таварамі, з якімі беларускія губерні выйшлі на агульнарасійскі рынак, былі прадукцыя сельскай гаспадаркі і лес. Прамысловыя вырабы вывозіліся ў нязначнай колькасці. Беларускі рынак быў адчынены для ўвозу розных прамысловых вырабаў. Іх завозілі, у асноўным, з расійскіх гарадоў і Польшчы.

Беларусь як састаўная частка агульнарасійскага рынку была ўключана і ў міжнародны гандаль. Чыгункі звязалі яе тэрыторыю з замежнымі гандлёвымі цэнтрамі, а таксама з марскімі партамі. Гэтану спрыяла і наяўнасць сплаўных рэк. Аднак слабасць развіцця мясцовай прамысловасці і недахоп грашовых сродкаў не дазволілі Беларусі выйсці на сусветны рынак з гатовай прадукцыяй. Беларусь ператварылася ў аграрна-сыравінны прыдатак для замежных краін. На працягу 60–70-х гг. XIX ст. за мяжу вывозіліся ў вялікай колькасці зерневыя тавары. Аднак напрыканцы стагоддзя яго вываз з Беларусі ўпаў. Асноўным экспартным таварам стаў лес, а таксама некаторыя іншыя тавары сельскагаспадарчай вытворчасці – лён, мяса, масла, яйкі ды іншыя. У той жа час Беларусь стала рынкам, які спажываў замежныя прамысловыя вырабы.

Такім чынам, гандаль з'яўляўся адным з важнейшых відаў дзейнасці ў Беларусі. У гандлёвую дзейнасць была ўключана значная

частка насельніцтва, што было абумоўлена асаблівасцямі эканамічнага развіцця заходніх губеняў. Менавіта гандлёвы капітал стварыў надзейную базу развіцця капіталізму. У цэлым неабходна адзначыць, што беларуская эканоміка ў 1861–1900 гг. развівалася па капіталістычным шляху. Гэтану спрыялі палітычныя і сацыяльна-эканамічныя пераўтварэнні, якія адбываліся ў азначаны час.

Літаратура

1. Бейлькин Х. Ю. Сельскохозяйственный рынок Белоруссии. 1861–1914. – Мн., 1989.
2. Карпівіч В. А. Развіццё гандлю ў Беларусі (1861–1900): Аўтарэф. дыс. ... канд. гіст. навук: 07.00.02 / Бел. дзярж. пед. ун-т. – Мінск, 2003.
3. НГАБ. Ф. 2001. Воп. 1. Спр. 974. Л. 153зв–154зв. Ф. 2502. Воп. 1. Спр. 108. Л. 11, 61, 79, 221. Памятная книжка Виленского генерал-губернатора на 1868 г. – СПб., 1868. – С. 121–125. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. СПб., 1901. – Т. IV. – С. 1; СПб., 1899. – Т. V. – С. 2; СПб., 1904. – Т. XI. – С. 1; СПб., 1904. – Т. XXII. – С. 2–3; СПб., 1903. – Т. XXIII. – С. 1.
4. Обзор Минской губернии за 1887 г. – Мн., 1888.
5. Отчеты по операциям акционерных банков коммерческого кредита за 1874 г. – СПб., 1877. Раздел I. – С. 42; за 1875 г. СПб., 1877. Раздел I. – С. 28; за 1876 г. Раздел I. С. 28.
6. Субботин А. П. В черте еврейской оседлости. Вып. 1. Минск, Вильна, Ковна и их районы. – СПб., 1888.
7. Экономика Белоруссии эпохи империализма. – Мн., 1963.
8. Экономическое состояние городских поселений Европейской России в 1861–1862 гг. – СПб., 1863. Таблицы V, XI, XIX, XX. НГАБ. Ф. 21. Воп. 1. Спр. 87. Л. 175–197. Ф. 2187. Воп. 1. Спр. 49. Л. 16, 28–32, 42–50, 56–58, 63–71. Ф. 2502. Воп. 1. Спр. 565. Л. 139, 140, 259, 338, 371, 574. Памятная книга Гродненской губернии на 1900 г. – Гродно, 1900. – Отдел III. – С. 15–17.